

Лекція 2. Властивості ймовірності, що впливають з аксіом.

Нехай $(\Omega, \mathfrak{F}, P)$ – ймовірнісний простір, де Ω – простір елементарних подій даного експерименту, $\mathfrak{F}$ – σ -алгебра випадкових (вимірних) подій, P – ймовірність випадкової події із $\mathfrak{F}$. Розглянемо властивості цієї ймовірнісної міри, які безпосередньо впливають із аксіом, що її визначають.

Теорема 1. Для будь-якої випадкової події $A \in \mathfrak{F}$: $P(\bar{A}) = 1 - P(A)$. (1)

Доведення. Безпосередньо з аксіоми P3 випливає, що $P(\bar{A}) + P(A) = P(\Omega) = 1$ оскільки події A та $\bar{A}$ несумісні.

Теорема 2. $P(\emptyset) = 0$.

Доведення. Дійсно, з попереднього маємо: $P(\emptyset) = 1 - P(\Omega) = 0$. (2)

Теорема 3. Якщо подія B є наслідком події A : $A \subseteq B$, то для ймовірності різниці цих подій справедлива рівність

$$P(B \setminus A) = P(B) - P(A). \quad (3)$$

Доведення. Справді, для таких подій вірно, що $B = A \cup (B \setminus A)$, причому події A та $B \setminus A$ несумісні, тому $P(B) = P(A) + P(B \setminus A)$, звідки й випливає твердження.

Теорема 4. Для довільних подій $A, B \in \mathfrak{F}$: $P(A \cup B) = P(A) + P(B) - P(A \cap B)$. (4)

Доведення. Подію $A \cup B$ легко подати у вигляді суми попарно несумісних подій: $A \cup B = (A \setminus A \cap B) \cup (B \setminus A \cap B) \cup (A \cap B)$, причому як подія A , так і подія B є наслідками події $A \cup B$. Тому з аксіоми P3 та теореми 3 маємо: $P(A \cup B) = P(A) - P(A \cap B) + P(B) - P(A \cap B) + P(A \cap B) = P(A) + P(B) - P(A \cap B)$.

Зауваження. Теорема 4 може бути узагальнена на довільну кількість n випадкових подій $A_1, A_2, \dots, A_n \in \mathfrak{F}$:

$$P\left(\bigcup_{k=1}^n A_k\right) = \sum_{k=1}^n P(A_k) - \sum_{\substack{k_1, k_2=1 \\ (k_1 \neq k_2)}}^n P(A_{k_1} \cap A_{k_2}) + \dots + (-1)^{n-1} P\left(\bigcap_{k=1}^n A_k\right). \quad (5)$$

Зокрема, для трьох випадкових подій: $P(A \cup B \cup C) = P(A) + P(B) + P(C) - P(A \cap B) - P(A \cap C) - P(B \cap C) + P(A \cap B \cap C)$.

Доведення теореми 4, наприклад, методом математичної індукції пропонується провести самостійно.

Приклад. Розглянемо так звану задачу «про збіг», а саме: n чисел випадковим чином переставляють на n місцях. Яка ймовірність, що принаймні одне з чисел $1, 2, \dots, n$ виявиться на своєму місці. (Ця задача відома і з більш ліричним змістом: дехто випадковим чином розкладає n листів у n конвертів. Знайти ймовірність, що принаймні один адресат одержить «свій» лист.)

Позначимо A_k – подію, що число k опиниться на своєму місці. Тоді $A = \bigcup_{k=1}^n A_k$ – подія, що принаймні одне число виявиться на своєму місці. З формули (5) випливає, що $P(A) = \sum_{k=1}^n P(A_k) - \sum_{\substack{k_1, k_2=1 \\ (k_1 \neq k_2)}}^n P(A_{k_1} \cap A_{k_2}) + \dots + (-1)^{n-1} P\left(\bigcap_{k=1}^n A_k\right)$.

Вважаючи, що всі перестановки чисел $1, 2, \dots, n$ рівноможливі, легко одержати, що $P(A_k) = \frac{(n-1)!}{n!} = \frac{1}{n}$ для будь-якої

події A_k . Аналогічно, $P(A_{k_1} \cap A_{k_2}) = \frac{(n-2)!}{n!} = \frac{1}{n(n-1)}$ для довільної пари подій A_{k_1}, A_{k_2} . Продовжуючи, одержимо, що

$$P(A) = \sum_{k=1}^n \frac{1}{n} - \sum_{\substack{k_1, k_2=1 \\ (k_1 \neq k_2)}}^n \frac{1}{n(n-1)} + \dots + (-1)^{n-1} \frac{1}{n!} = 1 - C_n^2 \frac{(n-2)!}{n!} + \dots + (-1)^{n-1} \frac{1}{n!} = 1 - \frac{1}{2!} + \frac{1}{3!} - \dots + (-1)^{n-1} \frac{1}{n!} \rightarrow 1 - \frac{1}{e}, n \rightarrow \infty$$

Теорема 5 (властивість неперервності ймовірності). Для монотонно зростаючої послідовності випадкових подій $A_1 \subset A_2 \subset \dots \subset A_n \subset \dots \in \mathfrak{F}$:

$$P\left(\bigcup_{n=1}^{\infty} A_n\right) = \lim_{n \rightarrow \infty} P(A_n). \quad (6)$$

Для монотонно спадної послідовності випадкових подій $A_1 \supset A_2 \supset \dots \supset A_n \supset \dots \in \mathfrak{F}$: $P\left(\bigcap_{n=1}^{\infty} A_n\right) = \lim_{n \rightarrow \infty} P(A_n)$. (7)

Доведення. Доведемо першу частину твердження. Розглянемо події $B_1 = A_1, B_2 = A_2 \setminus A_1, \dots, B_n = A_n \setminus A_{n-1}, \dots$

Оскільки вони попарно несумісні, то згідно аксіоми P3, маємо: $P\left(\bigcup_{n=1}^{\infty} B_n\right) = \sum_{n=1}^{\infty} P(B_n) = \lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k=1}^n P(B_k) =$

$$= \lim_{n \rightarrow \infty} \left(P(A_1) + \sum_{k=1}^{n-1} (P(A_{k+1}) - P(A_k)) \right) = \lim_{n \rightarrow \infty} P(A_n). \text{ Аналогічно доводиться і друга частина твердження.}$$

Зауваження. Якщо ввести позначення $\bigcup_{n=1}^{\infty} A_n = \lim_{n \rightarrow \infty} A_n$ для суми монотонно зростаючої послідовності подій та

$\bigcap_{n=1}^{\infty} A_n = \lim_{n \rightarrow \infty} A_n$ відповідно для добутку монотонно спадної послідовності випадкових подій, то властивості (7) та (8)

можна записати однією формулою, яка більш наочно передає зміст властивості неперервності ймовірності, а саме:

$$P\left(\lim_{n \rightarrow \infty} A_n\right) = \lim_{n \rightarrow \infty} P(A_n)$$

Умовні ймовірності, незалежні події. Формула повної ймовірності та формули Байеса.

Нехай в деякому стохастичному експерименті сталася подія B . Як впливатиме цей факт на ймовірності інших подій? З'ясуємо це спочатку на прикладі.

Нехай відомо, що при двох підкиданнях кубика на першому з них випала цифра «1». Позначимо цю подію через B і з'ясуємо, якою буде за цієї умови ймовірність події A – сума цифр парна. Таку умовну ймовірність позначають як $P(A/B)$. Зрозуміло, що $B = \{“11”, “12”, “13”, “14”, “15”, “16”\}$ і $|B| = 6$. За умови, що відбулась подія B , події A сприяють

лише 3 елементарні події – $\{“11”, “13”, “15”\} = A \cap B$, тому $P(A/B) = \frac{|A \cap B|}{|B|} = \frac{3}{6} = \frac{1}{2}$. З іншого боку, ця відповідь може

$$\text{бути визначена, як } P(A/B) = \frac{\frac{|A \cap B|}{|\Omega|}}{\frac{|B|}{|\Omega|}} = \frac{P(A \cap B)}{P(B)}.$$

Означення 1. Нехай $(\Omega, \mathfrak{F}, P)$ – імовірнісний простір, пов'язаний з деяким стохастичним експериментом. Умовна ймовірність події A при умові, що сталась подія B (тобто $P(B) \neq 0$) визначається формулою:

$$P(A/B) = \frac{P(A \cap B)}{P(B)} \quad (8)$$

Зауваження. З очевидних властивостей умовної ймовірності, а саме: 1) $P(A/B) \geq 0 \forall A \in \mathfrak{F}$; 2) $P(\Omega/B) = 1$; 3)

$P\left(\bigcup_{n=1}^{\infty} A_n / B\right) = \sum_{n=1}^{\infty} P(A_n / B)$ для довільних попарно несумісних подій $A_n \in \mathfrak{F}$; випливає, що при фіксованій події B $(\Omega, \mathfrak{F}, P(\cdot/B))$ – також імовірнісний простір.

З формули (8) випливає, що

$$P(A \cap B) = P(B) \cdot P(A/B) \quad (9)$$

Формула (9) носить назву **формули множення**.

Теорема 1. Формула множення має узагальнення для довільної кількості n випадкових подій $A_1, A_2, \dots, A_n \in \mathfrak{F}$:

$$P\left(\bigcap_{k=1}^n A_k\right) = P(A_1) \cdot P(A_2 / A_1) \cdot P(A_3 / A_1 \cap A_2) \cdot \dots \cdot P(A_n / A_1 \cap A_2 \cap \dots \cap A_{n-1}) \quad (10)$$

Доведення цієї теореми пропонується провести самостійно методом математичної індукції.

Цікавим є питання, які події не впливають одна на одну, тобто відбуваються або не відбуваються незалежно? Всі інтуїтивно розуміють, що означає незалежність подій – наприклад, результат окремого підкидання кубика чи монети не повинен впливати на наступні результати. Тобто розглядаючи дві події A та B , природно вважати їх незалежними, якщо $P(A/B) = P(A)$ або $P(B/A) = P(B)$.

Означення 2. Випадкові події A та B називаються **стохастично незалежними** (або просто незалежними), якщо

$$P(A \cap B) = P(A)P(B) \quad (11)$$

Зауваження. За умови, що $P(A) \neq 0, P(B) \neq 0$, $P(A \cap B) = P(A)P(B) \Leftrightarrow P(A/B) = P(A) \Leftrightarrow P(B/A) = P(B)$.

Означення 3. Випадкові події $A_1, A_2, \dots, A_n \in \mathfrak{F}$ називаються **незалежними у сукупності**, якщо $\forall k \in \{1, 2, \dots, n\}$ і $\forall A_{i_1}, \dots, A_{i_k}$, де всі індекси належать множині $\{1, 2, \dots, n\}$, має місце рівність:

$$P(A_{i_1} \cap \dots \cap A_{i_k}) = P(A_{i_1}) \cdot \dots \cdot P(A_{i_k}) \quad (12)$$

Зауваження. Якщо $k = 2$, рівність (12) виражає попарну незалежність. Зрозуміло, що попарна незалежність недостатня для незалежності у сукупності.

Зауваження. Не плутайте співзвучні поняття **незалежності** та **несумісності** випадкових подій! Більш того, якщо для деяких несумісних випадкових подій A та B $P(A) > 0, P(B) > 0$, то A та B – залежні: $P(A \cap B) = 0 \neq P(A)P(B) > 0$

Приклад 1. (приклад Бернштейна демонструє різницю між попарною незалежністю та незалежністю у сукупності). Розглянемо правильний тетраедр, три грані якого пофарбовані відповідно у червоний, зелений та синій кольори, на четверту грань нанесені всі три вказані кольори. Припустимо, що тетраедр кидається на площину. Нехай випадкові події A , B та C – означають що площини торкнулась грань, на якій присутні відповідно червоний, зелений та синій кольори. Тоді $P(A) = P(B) = P(C) = \frac{2}{4} = \frac{1}{2}$. Далі, $P(A \cap B) = P(B \cap C) = P(C \cap A) = \frac{1}{4} = \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2}$, що означає попарну незалежність подій A , B та C . Проте $P(A \cap B \cap C) = \frac{1}{4} \neq \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} = P(A) \cdot P(B) \cdot P(C)$, тобто події A , B та C не є незалежними в сукупності.

Означення 4. Випадкові події $H_1, H_2, \dots, H_n \in \mathfrak{F}$ утворюють **повну групу подій**, якщо:

$$1) \bigcup_{k=1}^n H_k = \Omega; \quad 2) P(H_k) > 0 \quad \forall k = \overline{1, n}; \quad 3) H_i \cap H_j = \emptyset \quad \forall i \neq j$$

Теорема 2 (Формула повної ймовірності). Для повної групи подій $H_1, H_2, \dots, H_n \in \mathfrak{F}$ та ймовірності довільної

$$\text{випадкової події } A \in \mathfrak{F} \text{ має місце формула: } P(A) = \sum_{k=1}^n P(A/H_k) \cdot P(H_k) \quad (13)$$

Доведення. $P(A) = P(A \cap \Omega) = P\left(A \cap \left(\bigcup_{k=1}^n H_k\right)\right) = P\left(\bigcup_{k=1}^n (A \cap H_k)\right) = \sum_{k=1}^n P(A \cap H_k)$. Далі скористаємось формулою

множення (9): $P(A \cap H_k) = P(H_k) \cdot P(A/H_k)$ і одержимо твердження теореми.

Формула повної ймовірності (13) дозволяє безумовну ймовірність деякої події A визначити через умовні відносно набору деяких гіпотез ймовірності.

Приклад 2. Нехай група студентів складає залік, для одержання якого досить правильної відповіді на одне питання випадково витягнутого білета. Припустимо, що з N питань є n ($n < N$) «нещасливих», відповіді на які не знає жоден студент. Відповіді на решту питань знають всі студенти. Знайти ймовірність здати залік для першого та другого студента.

Позначимо через H_1 випадкову подію, яка полягає в тому, що перший студент склав залік (вона означає, що студент витяг «щасливий» білет) і через $H_2 = \overline{H_1}$ – що не склав (тобто витяг «нещасливий» білет). Очевидно, що $P(H_1) = \frac{N-n}{N}$, $P(H_2) = \frac{n}{N}$. Знайдемо ймовірність випадкової події A – що залік одержав другий студент. Очевидно, що ймовірність цієї події неможливо визначити безпосередньо, адже вона відбувається або ні після того, як сталася одна з подій H_1 або H_2 . Скористаємось формулою повної ймовірності, адже події H_1 та H_2 утворюють повну групу подій, а умовні ймовірності $P(A/H_k)$, $k=1,2$ легко визначити. Отже,

$$P(A) = P(A/H_1) \cdot P(H_1) + P(A/H_2) \cdot P(H_2) = \frac{N-n-1}{N-1} \cdot \frac{N-n}{N} + \frac{N-n}{N-1} \cdot \frac{n}{N} = \frac{N-n}{(N-1)N} (N-n-1+n) = \frac{N-n}{N}$$

На перший погляд видається дивним, що ймовірності витягнути «щасливий» білет, а отже, здати залік однакові і для першого, і для другого студента. Проте, це лише стохастичне підтвердження загальної справедливості. Переконайтесь, що взагалі, ймовірність скласти залік однакова для кожного студента, незалежно від того, яким по черзі він витягає білет.

Приклад 3. Двоє стрільців можуть влучити у мішень відповідно із ймовірностями 0,1 та 0,8. Вони підкидають монету, щоб визначити, хто буде стріляти, і один з них робить постріл по мішені. Яка ймовірність влучити в мішень при даному пострілі.

Оскільки невідомо, який стрілець робить постріл, зробимо всі можливі припущення щодо цього та використаємо формулу повної ймовірності. Отже, нехай H_1 та H_2 – випадкові події, що постріл зроблений відповідно першим або другим стрільцем. Вони утворюють повну групу подій, і крім того, $P(H_1) = P(H_2) = \frac{1}{2}$. Нехай випадкова подія A – це влучання в мішень. Тоді $P(A/H_1) = 0,1$; $P(A/H_2) = 0,8$. $P(A) = P(A/H_1) \cdot P(H_1) + P(A/H_2) \cdot P(H_2) = 0,1 \cdot 0,5 + 0,8 \cdot 0,5 = 0,45$.

Розглянемо, як змінюються ймовірності подій повної групи, якщо напевно відомо, що сталася деяка випадкова подія A . При цьому початкові ймовірності гіпотез $P(H_k)$ називаються «апостеріорними ймовірностями» на відміну від «апостеріорних ймовірностей» $P(H_k/A)$.

Теорема 3 (Формули Байеса). Для апостеріорних ймовірностей повної групи подій $H_1, H_2, \dots, H_n \in \mathfrak{Z}$ та довільної випадкової події $A \in \mathfrak{Z}$ справедливі формули:

$$P(H_k/A) = \frac{P(A/H_k) \cdot P(H_k)}{\sum_{i=1}^n P(A/H_i) \cdot P(H_i)} \quad \forall k = \overline{1, n} \quad (14)$$

Доведення. З означення умовної ймовірності для довільної гіпотези H_k , $k = \overline{1, n}$ маємо: $P(H_k/A) = \frac{P(H_k \cap A)}{P(A)}$. Далі

використаємо формули множення (11) та повної ймовірності (13): $P(H_k/A) = \frac{P(A/H_k) \cdot P(H_k)}{P(A)} = \frac{P(A/H_k) \cdot P(H_k)}{\sum_{i=1}^n P(A/H_i) \cdot P(H_i)}$.

Приклад 4. В умовах прикладу 3 визначити ймовірності випадкових подій, що постріл зроблений першим та другим стрільцем, якщо відомо, що при пострілі стався промах.

Нам необхідно визначити апостеріорні ймовірності $P(H_1/\bar{A})$ та $P(H_2/\bar{A})$. Оскільки $P(\bar{A}) = 1 - P(A) = 0,55$, то формули Байеса дають такі результати:

$$P(H_1/\bar{A}) = \frac{P(\bar{A}/H_1) \cdot P(H_1)}{P(\bar{A})} = \frac{0,9 \cdot 0,5}{0,55} = \frac{9}{11}; \quad P(H_2/\bar{A}) = \frac{P(\bar{A}/H_2) \cdot P(H_2)}{P(\bar{A})} = \frac{0,2 \cdot 0,5}{0,55} = \frac{2}{11}.$$

Зверніть увагу, як змінились рівні 0,5 апостеріорні ймовірності при відомому промаху.

Приклад 5. В урні знаходиться n куль білого та чорного кольорів. Всі припущення про склад урни вважати рівноможливими. Навмання витягнута куля виявилась білою. Обчислити ймовірності всіх гіпотез про склад урни. Яка з них найбільш ймовірна?

Позначимо через $H_0, H_1, \dots, H_n$ випадкові гіпотези, де H_k , $k = \overline{0, n}$ означає, що в урні знаходиться рівно k білих куль. За умовою задачі $P(H_k) = \frac{1}{n+1}$. Сталась випадкова подія A – навімання витягнута куля виявилась білою. Тоді

$$P(A) = \sum_{k=1}^n P(A/H_k) \cdot P(H_k) = \sum_{k=1}^n \frac{k}{n} \cdot \frac{1}{n+1} = \frac{1}{n(n+1)} \sum_{k=1}^n k = \frac{n(n+1)}{2n(n+1)} = \frac{1}{2}.$$

Необхідно визначити ймовірності $P(H_k/A) \forall k = \overline{0, n}$. Маємо: $P(H_k/A) = \frac{P(A/H_k) \cdot P(H_k)}{P(A)} = \frac{2k}{n(n+1)}$. Найбільш ймовірною при умові A є гіпотеза H_n : $P(H_n/A) = \frac{2}{(n+1)}$.

Приклад 5. Яку найменшу кількість пострілів треба зробити стрільцеві, який здатен влучити в мішень у 7 випадках з 10, щоб ймовірність враження мішені була не менше 0,9?

Вважаючи постріли незалежними, знайдемо ймовірність події A – враження мішені стрільцем при n пострілах. Оскільки для цього досить принаймні одного влучання, то $P(\bar{A}) = (1 - 0,7)^n = (0,3)^n$, а отже, для відшукування значення n потрібно розв'язати нерівність $P(A) \geq 0,9$, тобто $1 - (0,3)^n \geq 0,9$, звідки $(0,3)^n \leq 0,1$. Тоді $n(\lg 3 - 1) \leq -1$, або $n \geq \frac{1}{1 - \lg 3}$.

Найменше ціле, яке задовольняє цю нерівність – це 2. Отже, двох пострілів досить, щоб вразити мішень з ймовірністю не меншою від 0,9.